

door Lies Wesseling

Onderwijzer tussen beroep en roeping

Over de zoektocht naar het ideale onderwijs

De Academische Boekengids 60, januari 2007, pp. 4-6.

Met de kwaliteit van de Nederlandse scholen is het droevig gesteld. Dat is geen klacht van de laatste jaren. De kritiek is zo oud als de onderwijzersopleiding zelf. Maar waar vernieuwingsdrang in het verleden voortkwam uit vaak hoogdravend en religieus geïnspireerd idealisme, is nu de retoriek van de vrije markt aan het woord. Onderwijs moet als 'product van een onderneming' worden verkocht aan de 'student als consument'.

'Kwekeling': de term is nagenoeg verdwenen uit het hedendaagse vocabulaire. De huidige generatie leraren-in-opleiding zal de uitdrukking dan ook niet of nauwelijks bezigen. In dit archaische begrip ligt een wereld van betekenissen besloten die aangeven hoe men vroeger over onderwijzers en hun pupillen dacht. Het heeft biologische connotaties en verwijst naar het telen van gewassen of het opkweken van diersoorten. Als zodanig is het verwant aan de term 'Kindergarten' van de negentiende-eeuwse pedagoog Friedrich Fröbel. De opleiding tot onderwijzer moest een speciale levende soort opkweken, die verschillende kwaliteiten in zich verenigde.

Kwekelingen dienden in moreel opzicht onberispelijk te zijn om zodoende een voorbeeldfunctie te kunnen uitoefenen. Hun gedrag werd daarom nauwlettend in de gaten gehouden. Daarnaast ontvingen zij inhoudelijke kennis, pedagogisch-theoretische inzichten en een zekere praktijkervaring. De idealiter in moreel en intellectueel opzicht voortreffelijke aspirant-onderwijzer kon na het behalen van de benodigde akten zelf aan het 'kweken' slaan.

Deze biologische metafoer onthult de totale, allesomvattende aard van het appèl dat tot vroegere generaties onderwijzers in spe werd gericht. De kweekscholen beoogden niet slechts het aanleren van professionele vaardigheden, maar de vorming van de totale persoon. Het regime van deze instellingen legde dan ook volledig beslag op de pupillen. Zes dagen per week werden zij geacht bezig te zijn met studie en het opdoen van praktijkervaring. Men woonde in de regel in een internaat en zelfs de 'vrije' zondag werd voor de kwekelingen ingevuld met nuttige bezigheden zoals kerkgang en handenarbeid. De afstand tot de cultuur van de huidige Pedagogische Academies Basisonderwijs (pabo's) lijkt onmetelijk groot, maar die indruk is bedrieglijk. Volgens Mineke van Essens studie *Kwekeling tussen akte en ideaal* zijn de overeenkomsten in twee eeuwen kwekelingenonderwijs veel groter dan de verschillen.

'DE KWEEKSCHOLEN BEOOGDEN NIET SLECHTS HET AANLEREN VAN
PROFESSIONELE VAARDIGHEDEN, MAAR DE VORMING VAN DE TOTALE PERSOON.'

Van Essen schetst de eerste opleidingscontouren die daagden tijdens de vroege negentiende eeuw: de opkomst van het onderscheid tussen het kwekelingenstelsel en de normaalschool, tussen de seksen en tussen de verschillende religieuze denominaties tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw. Vervolgens komt de toenemende professionalisering en academisering rond de vorige eeuwwisseling aan de orde, gevolgd door de verdergaande onderlinge differentiatie van de kweekscholen ten gevolge van de ingrijpende verzuilingsprocessen in de eerste helft van de twintigste eeuw. Ten slotte behandelt zij de transformatie van de allesomvattende kweekschool tot een meer zakelijke beroepsopleiding tussen 1950 en 1970.

Hoewel Van Essen dus de ontwikkeling van de opleiding tot onderwijzer(es) beschrijft in termen van toenemende diversiteit, ziet zij de afgelopen twee eeuwen desalniettemin bij elkaar gehouden door op zijn minst drie constanten.

Zo was daar het idee dat de maatschappij verbeterd moet worden via het onderwijs. Dit enigszins hoogdravend idealisme is bepaald niet van recente datum. Het onderwijzerschap was niet slechts een beroep, maar bovenal een roeping. Kwekelingen moesten worden opgevoed tot ideale mensen, die in staat zouden zijn de hoogste verworvenheden van de cultuur over te dragen op de aanstormende generaties.

Daarnaast bleef het verschil tussen de seksen een punt van spanning. Het onderwijzerschap is nog nooit sekseneutraal benaderd. Tot voor kort bestond er een hardnekkige neiging om binnen de opleiding verschil te maken tussen mannelijke en vrouwelijke onderwijzers. Onderwijzeressen zouden vanwege hun moederlijke kwaliteiten vooral geschikt zijn voor lesgeven aan de jongere kinderen, terwijl mannen met name de bovenbouw voor hun rekening zouden moeten nemen.

Bij deze twee trajecten hoorden verschillende akten. Toen mannen tijdens de laatste decennia en masse het basisschoolonderwijs de rug toekeerden, vormde dat gegeven opnieuw aanleiding tot reflectie en debat in de kolommen van dag- en weekbladen. Sommige verontruste geesten vroegen zich ernstig af of

de dominantie van onderwijzeressen niet nadelig zou uitwerken op de cognitieve en sociaal-emotionele ontwikkeling van jongens, die in de regel een mannelijk identificatiepunt moeten ontberen in hun schoolloopbaan. Anderen vatten deze zorg op als regelrechte discriminatie.

Ten slotte was er de niet-aflatende speurtocht naar de 'steen der wijzen', zoals Van Essen het noemt. Hierbij gaat het om het streven naar een ideale balans tussen de drie onontbeerlijke ingrediënten van iedere onderwijzersopleiding, te weten inhoudelijke kennis en culturele geletterdheid, pedagogisch-theoretische ontwikkeling en de voorbereiding op de lespraktijk.

Vooraf dit laatste punt - de zoektocht naar die ideale balans - loopt als een rode draad door dit boek. In zekere zin betreft deze speurtocht een onmogelijke opdracht. De drie componenten van de onderwijzersopleiding brengen immers stuk voor stuk geheel eigen gevaren voor ontsparing met zich mee. Kennis en algemene ontwikkeling zijn een onmisbaar goed voor de docent als cultuurdrager, maar kunnen gemakkelijk ontaarden in een gebrekkig geassimileerde, onsamenhangende verzameling van losse feiten en weetjes. Een zekere kennis van en inzicht in het lerende kind is weliswaar een must voor eenieder die de jeugd basale cognitieve vaardigheden moet bijbrengen, maar pedagogisch-theoretische vorming dreigt zich voortdurend los te zingen van de werkvloer in oeverloos 'gezwam'. En een te zwaar accent op praktijkervaring (de verheffing van 'kunnen' boven 'kennen') resulteert onvermijdelijk in onderwijzers van een te gering intellectueel kaliber.

Het schrijven van een omvangrijke overzichtsstudie als deze - de eerste in haar soort - confronteert de historicus met een uitgebreid scala van ingewikkelde selectiemomenten, zeker als men de historische ontwikkeling van de onderwijzersopleiding wenst te begrijpen in termen van toenemende specialisatie en onderlinge variatie. Daarbij komt dat Van Essen zich consequent heeft ingespannen om de geschiedenis van de onderwijzersopleiding in Nederland neer te zetten als mensenwerk. De hoofdrolspelers in deze geschiedenis worden met een eigen naam en gezicht ten tonele gevoerd en de verschillende kweekscholen die een sturende rol hebben gespeeld in de ontwikkeling van de onderwijzersopleiding zijn voorzien van de nodige 'couleur locale'. Ondertussen weet de auteur te voorkomen dat de lezer door de bomen het bos niet meer ziet door ieder hoofdstuk af te sluiten met een helder overzicht waarin de grote lijnen nog eens worden samengevat en de ontwikkelingen in Nederland in internationaal perspectief worden geplaatst.

De beoordeling van de vraag of Van Essen erin is geslaagd de grote variëteit aan onderwijzersopleidingen die in de loop der tijden tot stand is gekomen recht te doen, laat ik graag aan haar vakgenoten over. Deze bespreking richt zich op de vraag in hoeverre een historische studie als *Kwekeling tussen akte en ideaal* kan interveniëren in actuele (en zoals altijd heftige) debatten over de kwaliteit van het onderwijs in Nederland, een kwestie die de auteur zelf te berde brengt in het laatste hoofdstuk.

Afgaande op de publicaties van *opinion leaders* zoals de columnist Leo Prick of de vereniging Beter Onderwijs Nederland (BON), alsmede de talloze ingezonden brieven en opiniepagina-artikelen in de dagbladen, is het met deze kwaliteit droevig gesteld. Het ontbreekt de huidige generatie docenten en hun pupillen aan parate kennis. De actuele beklemtoning van 'competenties' verheft kunnen boven kennen, met als gevolg dat geen van beide tot volle wasdom kan komen. Het al te ver doorgeschoten individualisme en hedonisme van 'het nieuwe leren' maakt korte metten met de discipline, toewijding en volharding die onontbeerlijk zijn voor elk willekeurig leerproces. Het onderwijs is kapotgeragd door een van bovenaf opgelegde innovatiedwang. Docenten zijn gedegradeerd tot uitvoerende krachten van andermans beleidsvoornemens met navenant verlies van status en prestige.

Van deze kritiek gaat dikwijls de suggestie uit dat 'vroeger alles beter was'. Vroeger had je nog gedegen, vakbekwame docenten die als zodanig een zeker aanzien genoten. Kinderen wisten toen precies waar ze aan toe waren; nieuwlichterij zoals 'het nieuwe leren' was in het geheel nog niet aan de orde. Een tweede kritisch stemmenkoor laat een geheel ander geluid horen door te klagen dat het onderwijs is blijven steken in verouderde werkvormen die in het geheel niet meer aansluiten bij de hedendaagse hightechwereld, die wordt geregeerd door geavanceerde informatie- en communicatietechnologieën. Onderwijsgeevenden en hun opleiders worden vanuit deze optiek afgeschilderd als behoudzuchtige, wereldvreemde figuren:

'De samenleving is de afgelopen honderd jaar enorm veranderd. Maar we werken nog steeds met het klassikale systeem van 1900, waarin kinderen worden onderwezen op de middelmaat. Mijn zoon van vijf is thuis verzot op het spel rollercoaster, waarin hij aan marketing doet en leningen afsluit - terwijl hij niet eens kan lezen. Het onderwijs moet aansluiten bij de leefwereld, bij kinderen die op msn zitten, bij gaming.' Aldus Sylvia Roelofs, algemeen directeur van de branchevereniging ICT-office, in *NRC Handelsblad* van 22 oktober 2006.

'HET ZO GEVREESDE 'NIEUWE LEREN' IS OP ZIJN MINST AL EEN EEUW OUD EN STAAT OOK AL ZO LANG TER DISCUSSIE.'

Van Essens studie leert ons dat deze kritiekpunten in feite zo oud zijn als de onderwijzersopleiding zelf. Ook vroeger werd veelvuldig geklaagd over de geringe intellectuele en culturele bagage van de leerkrachten, en ordeproblemen zijn bepaald niet van vandaag of gisteren. Het zo gevreesde 'nieuwe

leren' is op zijn minst al een eeuw oud (vroeger heette dit 'reformpedagogiek') en staat ook al zo lang ter discussie. De verhouding tussen 'kennen' en 'kunnen' vormt al zeker twee eeuwen onderwerp van reflectie en debat.

Ook de maatschappelijke status van de onderwijzer was vroeger al uiterst precair. Onderwijzers werden gerekruteerd uit de lagere middenklasse, zelden of nooit uit de maatschappelijke elite. De klacht dat docenten leerlingen afleveren die, net zoals zichzelf, behept zijn met feitenverzamelingen die zij op geen enkele manier kunnen vertalen naar de actuele maatschappelijke praktijk kent eveneens een lange voorgeschiedenis - ondanks het feit dat, *last but not least*, iedere invloedrijke kweekschoolleider van de afgelopen twee eeuwen onderwijsvernieuwing hoog in het vaandel droeg, zelfs zodanig dat Van Essen rept van een 'traditie van vernieuwing': 'In het perspectief van het verleden is 'nieuw' een oude, misschien zelfs sleetse term.' Permanente vernieuwingsdrang beperkt zich dus niet tot de latere twintigste eeuw.

Van Essen doet echter meer dan tamboereren op de gemeenplaats van het 'plus ça change?' Zij probeert tevens te verklaren waarom de onderwijzersopleiding zo consequent en systematisch telkens weer dezelfde bespiegelingen en kritiekpunten uitlokt. De hardnekkige hang naar vernieuwing vloeit volgens Van Essen voort uit bepaalde taaië problemen en inherente spanningen in het veld zelf. Zij verklaart de vernieuwingsdrift deels als een afleidingsmanoeuvre of panacee voor alle euvels waaronder het beroep van onderwijzer sinds jaar en dag gebukt gaat: een instroom die geen voeling heeft met de intellectuele, economische of culturele elite, schrale financiële beloning, lage maatschappelijke status, 'feminisering', leegloop et cetera.

Onderwijsvernieuwing dient er telkens weer opnieuw toe het beroep een nieuwe allure te geven, in de hoop dat men langs deze weg nieuwe doelgroepen met een hogere maatschappelijke status kan aantrekken. Verder wordt het streven naar vernieuwing aangestuurd door de genoemde speurtocht naar de 'steen der wijzen', een streven dat nu eens aanleiding geeft tot de beklemtoning van dit opleidingsonderdeel (individuele ontplooiing versus 'stampen en drillen') en dan weer van dat onderdeel (gedegen feitenkennis versus onbegrensd individualisme), in een onafgebroken wisselwerking die haar doel nooit echt zal bereiken.

Kwekeling tussen akte en ideaal dwingt ons apocalyptische geluiden over de teloorgang van het onderwijs in Nederland te relativiseren. Tegelijkertijd zet deze studie een rem op de onuitroeibare neiging om telkens weer de ene onmisbare component van de onderwijzersopleiding tegen de andere evenzogoed onontbeerlijke component uit te spelen en deze onvruchtbare rivaliteit als 'vernieuwing' te verkopen. Dat lijkt mij alleen maar winst. Enig historisch perspectief in de reflectie op de kwaliteit van het onderwijs voorkomt een voortdurende herhaling van zetten.

Zonder afbreuk te willen doen aan de door Van Essen gesignaleerde 'longue durée' van de problemen in onderwijsland, ziet zij wel een belangrijke breuklijn tussen de hedendaagse onderwijscultuur en de vorige twee eeuwen over het hoofd, een omissie die verklaard wordt uit het feit dat deze studie min of meer ophoudt bij 1970. Juist in het tijdvak hierna trad een ingrijpende verandering in, namelijk de pseudocommercialisering en technocratisering van het hoger onderwijs in Nederland, inclusief de pabo's. De ontzuiling liet een zekere levensbeschouwelijke leemte achter in de onderwijzersopleiding. De 'markt' en de meetinstrumenten van sociale wetenschappen zoals onderwijskunde en ontwikkelingspsychologie voorzagen de opleidingen van nieuwe oriëntatiepunten.

Het ooit zo hoogdravende en dikwijls religieus geïnspireerde idealisme dat de onderwijzer moest wapenen tegen de desillusies van de dagelijkse onderwijspraktijk (het schrale loon, de ongeïnteresseerde leerlingen) lijkt in toenemende mate plaats te maken voor een vrijemarktretoriek. Het onderwijs is een 'product' dat als 'leuk' of 'onderhoudend' verkocht moet worden aan de 'student als consument'. Onderwijsinstellingen worden aangespoord tot een slag om de student. Om zich te kunnen profileren in deze concurrentieslag moet hun kwaliteit onderling vergelijkbaar, dus meetbaar, gemaakt worden. De hiertoe benodigde 'scores' worden aangeleverd door een leger van duurbetaalde kwaliteitsmanagers, audit-and-control groups, procesbewakers en wat dies meer zij.

Paradoxaal genoeg werkt deze dwang tot onderlinge concurrentie juist uniformering en schaalvergroting in de hand, waardoor de grote diversiteit die Van Essen zo gedetailleerd en welsprekend beschrijft in belangrijke mate teniet wordt gedaan. Alle pabo's lijken op elkaar. Dat kon je vroeger van jongens- en meisjeskweekscholen, van katholieke en protestante kweekscholen, van normaalscholen en rijkskweekscholen niet zeggen.

'ONDERWIJSVERNIEUWING DIENT ER TELKENS WEER OPNIEUW TOE HET BEROEP EEN NIEUW ALLURE TE GEVEN, IN DE HOOP DAT MEN LANGS DEZE WEG NIEUWE DOELGROEPEN MET EEN HOGERE MAATSCHAPPELIJKE STATUS KAN AANTREKKEN.'

Het toepassen van marktretoriek op het onderwijs slaat als een tang op een varken. Wie of wat is nu eigenlijk het product: het onderwijs of de student? Wie is feitelijk de cliënt: de studenten of hun betalende ouders? En welke winst wordt er eigenlijk gemaakt in onderwijsland? Maar dat maakt deze retoriek niet minder invloedrijk. Juist de aloude hang naar vernieuwing laat zich gemakkelijk in markttermen vertalen. Goed verkopende producten moeten immers ook voortdurend vernieuwd worden

om de concurrent voor te blijven. Het lijkt er niet langer om te gaan de maatschappij te verbeteren door het opkweken van bekwame en moreel voortreffelijke burgers, maar om een aantrekkelijk product in de markt te zetten dat een steeds grotere afzetmarkt kan bereiken, geheel conform de mechanismen die elders in de samenleving ook werkzaam zijn.

Het verschil tussen vroeger en nu is dus niet zozeer dat er vroeger niet vernieuwd hoefde te worden terwijl het hedendaagse onderwijs tot permanente verbouwing is veroordeeld, maar dat de actuele vernieuwingen worden gestuurd van buitenaf, door professionals die niet betrokken zijn bij het primaire proces van lesgeven en – frappant genoeg – een hogere status genieten (inclusief de daarbijbehorende financiële beloning) dan de altijd al zo karig bedeelde ‘lesboer’. Het betreft hier een betrekkelijk nieuw fenomeen waarop we nog geen antwoord hebben gevonden. Zo maakt Van Essen niet alleen de continuïteit, maar impliciet ook de breuklijnen met het verleden zichtbaar.

Lies Wesseling is als universitair hoofddocent verbonden aan de capaciteitsgroep Letteren en Kunst van de Faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen, Universiteit Maastricht.

Besproken boeken:

Kwekeling tussen akte en ideaal. De opleiding tot onderwijzer(es) vanaf 1800
door **Mineke van Essen**
Uitgeverij SUN. Amsterdam 2006.
439 pag., € 24,50